

УДК 340.12

Б.Б. Шандра, викладач кафедри філософії
Ужгородського національного університету

ХАРАКТЕРИСТИКА ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ ЗЛОЧИННОСТІ У СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИНАХ

У статті досліджується філософсько-правові властивості злочинності у суспільних відносинах. Простежено, що в процесі дотику злочинності до суспільства, здійснюється не лише безпосередній вплив злочину, злочинця на суспільство, але й – вплив на різних рівнях: біолого-фізіологічному, економічному, соціологічному та онтологічному.

Ключові слова: злочинність, суспільство, суспільні відносини, філософія права.

В статье исследуются философско-правовые характеристики преступности в общественных отношениях. Прослежено, что в процессе соприкосновения преступности с обществом, осуществляется не только непосредственное воздействие преступления, преступника на общество, но и – влияние на разных уровнях: биолого-физиологическом, экономическом, социологическом и онтологическом.

Ключевые слова: преступность, общество, общественные отношения, философия права.

The article examines the philosophical and legal property crime in public relations. Traced, in the process of contact crime to society is not only the direct impact of the crime, the offender in society, but also – impact on different levels: biological, physiological, economic, sociological and ontological.

Keywords: crime, society, social relations, philosophy of law.

Постановка проблеми. Злочин є вчинком людини, якому, як і будь якому іншому людському вчинку, притаманні певні суб'єктивні та об'єктивні особливості. З одного боку, психологічні (цілеспрямованість, мотивація, дії волі та свідомості), а з іншого, об'єктивні (використання фізичних, біологічних та інших чинників присутніх у середовищі їх існування). Для прикладу, здійснюючи спробу дослідження якоїсь певної групи людей, не беручи до уваги внутрішній психічний стан кожного з її членів, а лише зважати на зовнішній прояв їх вчинків, то, в такому випадку, широкий пласт соціальних явищ залишиться поза увагою дослідника. Більше того загальна картина досліджуваного явища буде далекою від реального стану речей, оскільки ми отримаємо всього лиш механістичну картину, яка не в змозі описати соціологічні явища. Таким чином досліджувана група просто перетворюється у простий фізичний об'єкт, який структурований меншими частинами-атомами, до яких прирівнюються члени даної групи. Іншими словами, при такому підході рамки між людиною і її вчинками, фізичними тілами та різновидами їх взаємодій, – зникають. Звідси й висновок про неприйнятність застосування до вивчення соціального спілкування людей інакших підходів, ніж ми використовуємо до вивчення звичайних фізичних явищ.

У загальному відсутність ієрархії цінностей у умовах сьогодення трактується як хвороба, котра руйнує суспільство та державу зсередини, зважаючи саме на аксіологічний вимір соціальної характеристики людства. Фактично суспільство поза ціннісними рамками й призводить до деструктивних процесів правосвідомості та правовідносин, породжуючи злочинність.

Мета та задачі цієї наукової розвідки полягають у спробі дослідження характеристики філософсько-правових властивостей злочинності у суспільних відносинах.

Стан дослідження. Необхідно відзначити, що протягом останніх років була опуб-

лікована значна кількість робіт з досліджуваної проблематики. Серед усього розмаїття можна відзначити наукові праці провідних українських і зарубіжних учених, зокрема Г.А. Аванесова, В.А. Бачиніна, В.В. Василевича, Т.З. Гарасиміва, Ю.В. Голика, В.В. Голінової, В.К. Грищука, О.Г. Данільяна, Г. Кельзена, А.М. Ковальова, А.І. Коробаєва, В.В. Мадіссона, Н.Ю. Максимової, Е.А. Позднякова, Н.С. Розова, Ю.А. Сандулова, П.А. Сорокіна, В.В. Франкла, та ін., які й зумовили необхідність на новому рівні досліджувати характеристики філософсько-правових властивостей злочинності у суспільних відносинах.

Виклад основних положень. У контексті природи вчинку, окрім актів дозволених, які викликають у спостерігачів відносно нейтральну реакцію внаслідок того, що людина просто виконує те, що зобов'язана виконувати, та дій рекомендованих і необов'язкових, які викликають у нас реакцію схвалення, існує ще й третій тип актів – заборонені дії. Саме цей тип набуває сутнісного змісту «злочин». Вчинення людиною заборонених дій викликає почуття осуду, та необхідності покарання, в цьому, зрештою, простежується тісний зв'язок між психікою і злочином. Як слушно з цього приводу зауважує П. А. Сорокін «де немає психіки, там і немає злочинних форм взаємодії та взаємовідношень» і «де немає індивіда, який є обдарований психічним життям, немає і не може бути ніяких злочинних актів» [10 с. 73].

Злочин, по великому рахунку, є психічним явищем, який виражається специфічними для нього переживаннями, які, своєю чергою, притаманні лише індивідом. Окрім того, для кожного окремого індивіда кожний з трьох вище наведених актів, будуть вважатися злочинами лише у тому випадку, якщо вони будуть супроводжуватись специфічними для вчинення злочину переживаннями. Беручи до уваги, в даному контексті, що кожен злочинний акт супроводжується розумінням та усвідомленням того, що цей акт є злочинний, а, також, супроводжується почуттям несприйняття злочинного акту.

Окрім психологічної складової злочину, не можна також забувати і про його зовнішню, об'єктивну сторону. Завдяки своїй соціальній сутності, злочин завжди, тією чи іншою мірою, порушує ціннісні відносини сформовані та усталені в суспільстві. Зрештою, відповідальність за будь-які зміни у соціумі несе кожний його представник. У цьому відношенні цікавою може бути ідея Ж.-П. Сартра щодо факту відповідальності кожної особи перед усім людством [11 с. 324–328]. Філософ свою тезу ґрунтує на вченні екзистенціалізму, а сем його атеїстичного напрямку, де проголошується факт того, що існування переує сутності, і, відповідно, людина спочатку є, існує, а вже потім стає кимось згідно того проекту, який вона сама вибирає, щоб реалізувати у своєму житті.

Будучи свобідною організувати своє життя людина, водночас повинна усвідомлювати, що дана їй свобода містить і відповідальність: якщо людина сама вибирає свій проект життя, а не є кимось детермінована, то вона є свідомою, що несе відповідальність за цей вибір. Більше того, людина є відповідальною не лише за себе, а й за увесь світ, оскільки перебуваючи у суспільстві реалізацією проекту свого життя завжди доторкається й інших її членів. Хоча й слід здавати собі справу, що свобода вибору людиною свого проекту організації життя дає їй владу змінити з тих чи інших причин.

Злочинна діяльність завжди суперечила, суперечить та буде суперечити розвитку суспільства в цілому, оскільки суспільство перебуває у постійному динамічному розвитку, тому відбувається певна переоцінка поведінки людини, щодо визнання її вчинків злочинними чи ні. Існує кореляція між зміною відносин у суспільстві та розумінням поняття злочинності у той чи інший історичний момент існування соціуму. Це поняття, залежачи від конкретного етапу розвитку суспільства, завжди повинно відповідати інтересам та потребам суспільства саме на цьому етапі розвитку. Звідси,

з одного боку, поняття злочинності, залежачи від соціально-економічних відношень, наявних на певному етапі розвитку суспільства, є історично непостійним, а, з іншого, – визнання певних способів поведінки злочином є, за своєю суттю, динамічним процесом, який полягає у співставленні поведінки індивіда із нормами дозволеності, чи недозволеності відповідно до норм типу суспільства наявного в момент оцінювання.

Злочинна діяльність пов'язана з порушенням соціальних норм, які створюють своєрідну нормативно схвальну перспективу бажаних дій для того чи іншого соціального організму. Вони, з одного боку, подають зразок бажаної для суспільства поведінки, а, з іншого, – допомагають контролювати суспільством своїх членів. Для прикладу Н. Ю Максимовою були виокремлені наступні основні соціальні норми:

1) духовні норми базовані на загальнолюдських цінностях і є відображеними у світових релігіях, науковій думці і художній культурі. Носіями цих норм можуть бути як окремі індивіди, так і різні соціальні інститути. Здебільшого ці норма є спільними з моральними;

2) моральні норми – очікування і, водночас, приписи окремої соціальної групи щодо діяльності індивідів, які входять до її складу. Як правило, вони не є письмово закріплені;

3) етичні норми, у разі відображення ними моральних цінностей, збігаються з моральними нормами, проти в окремих випадках можуть їм суперечити (для прикладу, в етичних нормах різноманітних субкультур, особливо тих, які мають антисоціальне спрямування);

4) правові норми – з усіх норм є найбільш конкретними, письмово закріплені в основних державних документах (конституція, кримінальний і цивільний кодекси, різні закони та нормативно-правові акти) [6, с. 26–27].

Злочин, особу, яка його вчиняє та жертва злочину, – тісно взаємопов'язані. Для прикладу, поведінка жертви часто впливає на перебіг самого конфлікту, або розпалюючи його, або, навпаки, пригашуючи. У цьому сенсі можна говорити, що жертва в процесі конфлікту, особливо це стосується сімейно-побутових конфліктів, перетворюється із об'єкту, на суб'єкт злочину. У цьому сенсі поступування жертви конфлікту може бути оцінено або як правомірне, або неправомірне, або, зрештою, як нейтральне (коли між вчинками злочинця та жертви не простежується жодного зв'язку). Сама класифікація потерпілих і злочинців пов'язана із вирішенням практичних завдань протидії злочинності як такої. Потерпілим вважають таку особу, якій внаслідок дії злочинця було завдано моральної, фізичної чи матеріальної шкоди. У цьому випадку не має значення чи вона суб'єктивно визнає себе такою, чи є визнаною як такою згідно кримінально-процесуальної дії. Існують різні теорії класифікації жертв злочинів, проте, на нашу думку, найбільш точною є комплексна класифікація, запропонована деякими дослідниками і яка ґрунтується на класифікації рівня віктимності, що охоплює, як вікову, так і професійну віктимність, разом з віктимною деформацією та патологією особистості. Жертви злочинів можна поділити на:

1) випадкові, які стали заручниками збігу обставин, і відносини їх із злочинцем були незалежні від їх волі;

2) жертви з незначною долею ризику: проживаючи в більш менш рівних з іншими ступенях ризику, під час певної несприятливої ситуації їх віктимність зростає (якщо у першій категорії людина під дією випадкових умов стає жертвою злочину, то у цьому випадку індивід під дією тих чи інших умов, спочатку переходить до групи незначного ризику, а вже потім стає жертвою злочину);

3) жертви із підвищеним ризиком, де індивід уже має певний набір віктимних властивостей. До цієї групи належать: а) жертви необережних злочинів, переважно це стосується людей, специфіка праці яких має віктимність більшу, ніж середньостатистичний індивід; б) жертви умисних злочинів – тут внаслідок професійної роботи,

наприклад праці у силових структурах, або через певний соціальний статус, ризик стати жертвою злочину є ще більший;

4) індивіди з дуже високою долею ймовірності віктимізації (до цієї категорії належать індивідууми морально деградовані, які, як правило, зловживають алкоголем, або вживають наркотичні речовини, ведуть статево-невпорядковане життя, і які, в цьому сенсі, практичне не відрізняються від тих, хто скоює проти них злочин [5, с. 49].

Суспільні відносини не є однорідним та простим поняттям. Відповідно до тлумачення у філософському енциклопедичному словнику, під поняттям «суспільні відносини» розуміється «різноманітні зв'язки, які виникають між соціальними групами, класами, націями, а також в середині них в процесі їх економічної, соціальної, політичної та культурної життєдіяльності» [12, с. 435]. Безперечно, суспільні відносини можуть бути або антагоністичними, або неантагоністичними, залежно від того, відношеннями яких соціальних груп вони є: ворожо налаштованих або ж дружньо налаштованих.

У цьому контексті слід відзначити наявний взаємозв'язок суспільного середовища, тих хто здійснює злочини, і жертвами злочину. На думку деяких дослідників найбільш криміногенними завжди є райони заселені, які, в основному, заселені найбільш біднішими верствами населення, разом з тим індекс віктимізації залежно від соціального статусу виглядає наступним чином: на робітників припадає – 57,4%, на службовців – 31% і колгоспників – 11,6%. Крім того найбільший рівень віктимізації є з-поміж людей із початковою та незакінченою середньою освітою – 53,7%, як і серед тих які зовсім без освіти – 46,3%. [5, с. 39].

У суспільстві простежується проблема так званої відчуженості, де людина робить не те що їй потрібне, тобто робить не те до чого прагне та володіє відповідними задатками, і, як наслідок, втрачає свою ідентичність. Відношення до іншого як до знаряддя та рабська залежність від матеріальних речей – дві сторони однієї медалі. К. Маркс, пишучи про капіталістичне суспільство, влучно зауважував, що воно «створює систему загальної експлуатації природних та людських властивостей, систему загальної корисності... і не має нічого такого, що є за межею цього кола суспільного виробництва там обміну виступало би як щось, яке б само по собі було би більш високим, було би правомірним саме по собі» [9, с. 266]. Причина такого стану речей прихована у тематиці приватної власності, та у можливості привласнювати результати чужої праці. В цьому випадку людина сприймає весь світ лише через призму корисливості та особистого прагматизму.

Цінність людської особистості як і інші нематеріальні цінності нівелюється. Такий утилітарний підхід до відносин призводить до двохсторонньої моральної деформації: особи, яку використовують, оскільки вона втрачає право керувати своїм життям продаючи свою робочу силу, і усвідомлюючи себе річчю яку лише використовують; особи, які використовують інших, також переживають почуття відчуженості, оскільки змушені системою дивитись на інших не як на людей, але як на працівників та конкурентів. Такому стану речей альтернативою може бути творче перетворення навколишнього світу, використовуючи усі ті задатки, якими володіє кожна людини.

Таким чином, суспільні відносини тісно пов'язані із суспільним устроєм. Поведінка кожної людини, як частини суспільства, тією чи іншою мірою, торкається інших членів цього ж суспільства. Причому відношення тут може бути, як прямим, так і не прямим. Для прикладу, якщо одна людина вбиває іншу людину, то, в цьому випадку, вона має пряме відношення до цієї другої людини. Якщо ж особа чинить дію щодо того чи іншого предмету (викрадає чи знищує) який є важливим для певної групи людей, то ця дія буде непрямомою. Прикладом такої дії може бути факт публічного спалювання прапора певної держави,

агресивно налаштованою групою осіб. Тут пряма дія стосується безпосередньо прапора, а, непряма громадян країни, прапор якої знищують. У цьому контексті Г. Кельзен визначає суспільний устрій як «нормативний устрій, який керує людською поведінкою до тієї міри, до якої така поведінка прямо чи непрямо стосується інших людей» [4, с. 36]. Це означає, що головне завдання суспільного устрою полягає у стримуючій функції щодо дій, які є заборонені у цьому устрої та у сприянні здійсненню суспільно корисних дій.

Висновки. Підсумовуючи можна сказати, що в процесі взаємозв'язку злочинності та суспільства, відбувається не лише вплив злочину, злочинності на суспільство, але і є наявним взаємний вплив на різних рівнях: біолого-фізіологічному, економічному, соціологічному та онтологічному. З одного боку простежується певна детермінація правопорушника біологічними та економіко-соціологічними умовами, а з іншого – скоєний злочинний вчинок впливає на соціум, дестабілізуючи його. І злочинець і дисгармонічне суспільство є своєрідними онтологічними хворобами буття. Причину такого стану речей можливо простежити лише у сфері, яка виходить за межі біолого-фізіологічного чи соціолого-економічного світів, оскільки в межах їхньої перспективи отримати відповідь є не можливим. Відповідь слід шукати у трансцендентальному світі, де набувають неабиякого значення цінності та сенси. Лише знаючи сенс існування світу, сенс існування людини можна побачити перспективу конструктивної взаємодії одне з одним в межах гармонії їхнього взаємозв'язку. Іншими словами, людина вчиняючи злочин є всього лиш «хворою», проте не безнадійною. Маючи, завдяки своїй онтологічній структурі, значний потенціал, людина спроможна організовувати свої відносини за іншою схемою, шляхом гармонізації та взаємного розвитку, згідно з метою яка існує і є глибоко вкоріненою у її природу – чинити добро.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Аванесов Г. А. Преступность и социальные сословия. Кримино-логические рассуждения / Г. А. Аванесов. – М. : Юнити-Дана, 2010. – 80 с.
2. Голіна В. В. Злочинності – організовану протидію / В. В. Голіна. – Х. : Рубікон, 1998. – 128 с.
3. Голик Ю. В. Преступность – планетарная проблема / Ю. В. Голик, А. И. Коробаев. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2006. – 215 с.
4. Кельзен Г. Чисте правознавство : Проблеми справедливості / Ганс Кельзен [Пер. з нім. О. Мокровольського]. – К. : Юніверс, 2004. – 496 с.
5. Кримінологічна віктимологія : [навчальний посібник] / Є. М. Мойсєєв, О. М. Джужа, В.В. Василевич та ін. [За заг. ред. проф.. Джужа. – К. : Атіка, 2006. – 352 с.
6. Максимова Н. Ю. Психологія девіантної поведінки : [навчальний посібник] / Н. Ю. Максимова. – К. : Либідь, 2012. – 520 с.
7. Поздняков Э. А. Философия преступления / Э. А. Поздняков. – М. : Москва, 2001. – 576 с.
8. Преступность и борьба с ней. Новейшие правовые исследования : Антология. – М. : ИНИОН РАН, 2008. – 184 с.
9. Скрипник А. П. Моральное зло в истории этики и культуры / А. П. Скрипник. – М. : Политиздат, 1992. – 351 с.
10. Сорокин П. А. Человек. Цивилизация. Общество : [пер. с англ.] / Общ. ред. А. Ю. Соколова. – М. : Политиздат, 1992. – 543 с.
11. Сумерки богов / Сост. и общ. ред. А. А. Яковлева. – М. : Политиздат, 1990. – 398 с.
12. Философский энциклопедический словарь / С. С. Аверинцев, Э. А. Араб-Оглы, Л. Ф. Ильичёв и др. – М. : Советская энциклопедия, 1989. – 815 с.